

“Situació de l’educació i el paper dels mestres” | Barcelona Tribuna amb Joan Manuel del Pozo

President del Consell d’Educació de Catalunya

Moltes gràcies, Amics del País i Barcelona Tribuna. Moltes gràcies, Susana. I moltes gràcies, també, a cadascuna de les persones que em feu la confiança de voler escoltar allò que pugui aportar.

Quan se’m va convidar, vaig dir que amb molt de gust acceptava la invitació, però que només hi posava una petita pega d’enfocament, que se’m va concedir de seguida perquè és de sentit comú: no puc fer una intervenció que pugui semblar de conseller *bis* d’Educació. Soc el president del Consell d’Educació de Catalunya, un òrgan de participació i consulta i, per tant, la meva tasca és de foment i aportació d’idees i, si pot ser, de consensos, i no pas una tasca de marcar camins compromesos amb l’activitat diària. Dit això, voldria fer encara un advertiment: no pretenc en absolut ser exhaustiu perquè la qüestió és d’una immensitat molt gran, com tothom intueix. Les qüestions d’educació, que afecten les bases de la societat en el sentit més seriós del terme – perquè en l’educació ens hi juguem la humanització –, són d’una magnitud enorme com a matèria de tractament i, per tant, la seva anàlisi no es pot fer només en uns minuts. Per tant, el que faré serà triar alguns aspectes que em semblen significatius, no en sentit negatiu, però sí des d’una perspectiva d’anàlisi de dificultats, amb l’objectiu d’oferir una proposta en defensa del paper dels docents esperançadora i positiva.

Dit això, hi ha una situació de desconcert en relació a l’educació tant a Catalunya i a Espanya com a d’altres països del nostre entorn – França, Itàlia, Alemanya, Regne Unit, etc. Però com a consol davant aquest desconcert, llegiré unes línies d’un savi de tots els temps, Aristòtil, que fa aproximadament 2.500 anys, en el capítol vuitè del llibre *Política*, deia això:

“Cal plantejar-se què és l’educació i com cal portar-la a la pràctica, puix que no hi ha acord en els fets ni tots s’entenen en quines matèries s’han d’ensenyar per assolir la virtut [avui en diem valors] i la vida més perfecta [la plena

realització personal, que en diem actualment]. No se sap amb certesa si s'ha de conrear la intel·ligència [competències, sabers i habilitats] o avantposar les qualitats morals [l'ètica personal]. El sistema actual de l'educació [actual de fa 2.500 anys] fa més difícil aquesta anàlisi. No es veu prou clar si s'han d'ensenyar, preferentment, les arts útils a la vida pràctica [Formació Professional], els preceptes de la virtut [educació en valors] o les ciències de pura ornamentació [coneixements científics]. Cadascuna d'aquestes opinions té els seus respectius partidaris i sobre la virtut [els valors] no hi ha res ben decidit, varien, fins i tot, les definicions de la seva essència. I si no hi ha unanimitat en allò que és essencial, és natural que difereixin les opinions pel que fa als procediments d'aplicació”.

Aristòtil parla per al segle XXI. Perquè el que diu aquí ens passa a nosaltres. Estem en una permanent discussió sobre si l'educació ha de ser, més o menys, adaptada a les necessitats del mercat o, contràriament, hauríem de prescindir de les necessitats del mercat i concentrar-nos en els processos d'humanització plena. Sens dubte, la solució és una mica de tot. Però després venen, com deia ell [Aristòtil], els dubtes sobre l'aplicació concreta d'aquestes qüestions.

A banda del desconcert, també notem un grau de fatiga en tot allò relacionat amb l'educació. Una fatiga sistèmica, jo diria, que consisteix, especialment aquí [Catalunya i Espanya}, en una legislació en canvi constant, en una avaluació amb criteris discutits (avaluació per resultats, PISA val més o val menys?, etc.) i en una burocratització general. Aquests són elements que provoquen cansament i fatiga i frenen, el que podríem anomenar, l'espontaneïtat i frescor d'un procés educatiu que hauria de ser molt àgil. Paral·lelament a la fatiga sistèmica, també existeix fatiga personal dels agents: docents cremats (perdoneu, no només no seré exhaustiu, sinó que també seré simplificador, ja que no tots els docents estan cremats), famílies decebudes (no totes, òbviament), alumnes desmotivats i perplexos (no tots, certament). Per tant, és cert que predomina una mena de ressonància de pessimisme i, fins i tot, de catastrofisme.

Tercera característica de la situació de l'educació és l'existència de tensions. Fa molts anys, l'extraordinària autoritat política i acadèmica, Jaques Delors, va escriure que vivim en un món de tensions generals i n'assenyalava aquestes:

global o local, universal o individual, tradició o modernitat, previsions a llarg termini o previsions a curt termini, meritocràcia o igualtat d'oportunitats, quantitat de coneixement o assimilació qualitativa, valors espirituals o valors materials. Segurament, aquestes tensions encara són vàlides i, fins i tot, s'han accentuat i sotraguegen la nostra existència.

Però si anem a les tensions educatives (he fet una petita llista que no té l'autoritat de Delors), les tensions que existeixen són: ensenyament públic o privat, homogeneïtat del sistema o autonomia de centres, inclusió o elitismes, coneixements o actituds i emocions, tecnologies o pedagogies, i una derivada d'aquesta: tecnoutopisme (la tecnologia ho arreglarà tot) o tecnocatastrofisme (la tecnologia és un destorb pel procés humanitzador); competitivitat o cooperació, autoritat o democràcia a l'escola, foment de la individualitat, malgrat ser poc solidaris, o compromís dels individus; competitivitat o benestar, entrenament per a l'èxit social o porta oberta a una actitud vitalista. Totes aquestes tensions estan sota el procés de producció, diríem, de l'educació i, també, sota el procés d'avaluació social de com va l'educació. I tot això porta a una situació una mica delicada que és l'exigència desmesurada sobre les expectatives que es poden obtenir de l'educació (l'educació ha de ser la solució per a tot: per al trànsit, per al sexe, per a la política, etc.). I, per tant, la confiança social en l'educació no correspon a aquest nivell d'exigència.

Crec que és important reconèixer que el nostre context és un context d'especial complexitat. Cada època ha tingut la seva complexitat, però és evident que la nostra té uns graus de dificultat molt notables. La primera paraula, la dic però no la comento perquè ja està en ment de tots: globalització. A més, estem submergits en el que, actualment, s'anomena policrisi (que no és tan divertit com allò que en dèiem poliamor), que és la conjunció d'una crisi social, una crisi ecològica i una crisi geoestratègica d'una intensitat molt forta. La crisi social és arran d'un augment de les desigualtats, d'un treball fet precari i unes tensions laborals fortes (recordeu *La corrosión del carácter* de Richard Sennett, que és vigent encara avui). De la crisi ecològica, què n'hem de dir? No cal assenyalar res. I pel que fa a la crisi geoestratègica, dir que el món està entrant en un repartiment nou del poder que està sotmès a factors molt diferenciats:

economia, tecnologia, força militar, àrees d'influència i, també, desvergonyiment per provocar situacions bèl·liques de gran gravetat.

Més característiques del nostre context són la mobilitat extraordinària i les migracions que, per una banda, són necessàries, tal i com reconeixem els països que estem en demografies deficitàries, però, per altra banda, són base de discursos d'extensió de la por; la mercantilització general, fins i tot del coneixement (el grau de competència absurda en el que han entrat les nostres universitats en termes de recerca); la comunicació hipervirtualitzada (el filòsof Hans-Georg Gadamer avisava que la lluminadura visual va en detriment de l'instrument que ens ha humanitzat més, que és la paraula, que és el llenguatge); el *big data* i el control en el que estem immersos (la filòsofa californiana Shoshana Zuboff escriu en *La era del capitalismo de la vigilancia* (Paidós) que el capitalisme ja no explota la nostra força del treball, sinó que explota les nostres dades, que a més els les regalem); el presentisme temporal, l'acceleració del temps i el seu descontrol; la desmemòria i la cultura líquida; i, finalment, la intel·ligència artificial i la robotització. Tots aquests elements conformen la complexitat de la nostra època i els hem de tenir en compte a l'hora d'educar.

Quin és el pronòstic davant de totes aquestes qüestions que acabem de plantejar? Jo faria un pronòstic reservat. No és un pronòstic de gravetat, per a mi, perquè crec que hi ha més elements positius dels que es reconeixen; però sí que és cert que tot allò negatiu acaba viciant la nostra percepció de la situació real.

Tenim grans problemes, però també tenim mitjans importants per fer-hi front. En primer lloc, el sistema democràtic (tot i que ens hem d'esforçar per defensar-lo, perquè cada cop està en risc més clar). És en democràcia on hem de fer-nos valents i desenvolupar projectes educatius que formin ciutadans de ple dret, ciutadans amb valors, ciutadans que siguin capaços de produir ciència i tècnica, però, també, ciutadans que siguin capaços de conviure i respectar-se mútuament. En segon lloc, tenim una riquesa econòmica i notable que ha de permetre posar recursos en una millora del sistema. Tenim, en quart lloc, una consciència social del problema que és cert que existeix i que provoca preocupació a moltes persones. I, finalment, cada vegada tenim a l'abast més

ciència i millors suports tecnològics per posar al servei de l'educació. Per tant, no hauríem de ser absolutament pessimistes.

Camins per avançar

Jo crec que hi ha dos factors a contemplar, tots dos diferenciadors: la intel·ligència humana *versus* la intel·ligència artificial. Diuen que la intel·ligència artificial és inútil a efectes de coneixement real del context i a l'hora de decidir finalitats, llevat que es vulgui fer-la servir de manera manipuladora per a tal cosa concreta. Citant Immanuel Kant (un professor de filosofia no pot anar a dormir tranquil si no ha citat Kant en algun moment del dia), "l'ésser racional viu en el regne de les finalitats". Allò que ens caracteritza és que necessitem produir objectius que donin sentit a la nostra actuació. (Aquí hi ha un problema filosòfic que no resoldrem ara perquè no està resolt ni és fàcil de resoldre: què vol dir *sentit*? No obstant, tothom sap la definició de sentit intuïtivament, i la prova és que quan ens indignem perquè no entenem una situació utilitzem l'expressió "això no té sentit!", que es tradueix en la incomoditat que ens genera el no comprendre alguna cosa i no saber-la encaixar a la nostra vida). Doncs bé, el que diu Kant és que l'ésser racional viu en el regne de les finalitats, allà on obté sentit per continuar vivint. La persona que perd les finalitats perd les ganes de viure. No sap per a què viure. Per tant, hem de buscar els valors motivadors com a objectiu per a l'educació. Saber quines són les finalitats generals que són possibles per a l'educació del segle XXI.

N'hi ha una que tendeix a predominar en el discurs de molta gent: la finalitat utilitària: l'educació ha de ser orientada a facilitar la productivitat, l'ocupació laboral i la competitivitat econòmica. I és difícil dir que no a aquest objectiu. No seré pas jo qui ho digui. Però potser la seva predominança no concorda amb l'altra finalitat, la finalitat humanística. Som davant d'uns infants i joves que necessiten construir-se com a persones. I aquesta construcció només es pot desenvolupar a través d'aquella realitat intangible que anomenem valors (recordeu el cèlebre llibre *El petit príncep*: "allò essencial és invisible als ulls"). Hi ha alguna cosa en l'essència de la nostra condició que no es veu amb els ulls però que governa la nostra existència i li dona sentit). Aquesta finalitat humanística cerca, en l'educació, la capacitació per a l'autonomia personal (i

aquí hi ha altra vegada Kant: “hem de sortir de la minoria d’edat”, deia ell, “i fer-nos éssers autònoms”, és a dir, éssers que es donen lleis a si mateixos, normes i camins per a assolir-les), per a un projecte de vida valuosa centrat en els valors ètics, socials i polítics. Finalment, hi ha una finalitat general que és la mixta i, probablement, seria la bona, la que forma, alhora, per a la utilitat econòmica, productiva i laboral i per a la plenitud personal. Tanmateix, diria jo que, en la situació actual on la tecnologia avança amb acceleració creixent, és hora d’insistir més en la [finalitat] humanística, perquè l’altra [la utilitària] vindrà d’una manera, relativament, automàtica. I, per tant, allà on podem quedar en dèficit és, precisament, en la capacitació dels valors humans de les persones.

El paper dels mestres

Després de reconèixer que el context actual és ple de dificultats, la solució és complexa i hi intervenen components legislatius, econòmics i de tota mena. No obstant, la solució ha de tenir un component essencial i imprescindible: l’acte educador, que consisteix, com deia un cèlebre psicòleg alemany, Eduard Spranger, en la transmissió osmòtica de valor. Eduard Spranger deia que “educar és transferir en un altre, amb abnegat amor, la resolució de desenvolupar de dins a fora tota la seva capacitat de rebre i forjar valors”. La gràcia d’aquesta definició es concentra en un punt: el contacte personal. I aquí és on rebutja, per sempre més, la idea ridícula de mestres robots. L’educació és un acte entre humans, amb una disposició afectuosa i emocional, on es transmeten el desig i les ganes de rebre i forjar valors. Aquí em podríeu dir en quin pla de rellevància està el coneixement. Doncs bé, el coneixement és un valor, un principalíssim valor, però n’és un més dels molts que s’han de transmetre. Jo crec que això no es pot perdre de vista, perquè si ho fem, al·ludim allò essencial de l’educació. En aquest moment, permeteu recordar T.S. Eliot, un gran poeta angloamericà, que el 1938, dins d’un llarg poema, es va fer aquestes preguntes: “on és la saviesa que hem perdut en el coneixement? / on és el coneixement que hem perdut en la informació?” Què diria ara? Perquè si la saviesa es degrada en el coneixement i el coneixement es degrada en la informació, ens hem de plantejar què és la saviesa. Doncs bé, la saviesa és el coneixement vinculat a valors, vinculat a una vida real. Per què

dic tot això? Perquè hauríem de formar mestres que tinguessin aquesta clau de professionalitat: aspirar a oferir saviesa (no només informar, sinó oferir coneixement; no només oferir coneixement, sinó donar saviesa), entenent que la saviesa és l'acumulació de valors.

És per això que hauríem d'aconseguir una clau que és molt repetida, però en la que hi crec molt i, per tant, la repetiré: millorar la professionalitat docent. No és que sigui dolenta, que no ho és i, en tot cas, és la que la societat s'ha estat donant a si mateixa i tothom n'és responsables si aquesta no és plenament satisfactòria. No obstant, sí que és cert que hauríem de procurar avançar en aquesta professionalitat. Específicament, en què? La formació inicial ha de ser molt més exigent que ara, la pràctica ha d'estar més vinculada a la teoria, és a dir, hi ha d'haver una formació pràctica intensa durant el període de formació; cal més reconeixement de la responsabilitat amb assumpció de conseqüències assumida pels docents, que és una de les característiques de tota professionalitat; hi ha d'haver una cura del prestigi social; ha d'existir formació permanent; s'ha d'incrementar l'interès per la recerca, ja que aquesta no és exclusiva als centres d'investigació i a les universitats, sinó que qualsevol professional que vulgui millorar la seva professió ha de vincular-se, d'una manera o altra, a la recerca; i s'ha d'aconseguir un acord i foment de l'ètica de la professió.

Els reptes clau per afrontar la formació (inicial, primer, i contínua, després) tindrien les dimensions següents. En la dimensió teòrica, jo proposaria recuperar l'autocomprensió de l'educació, és a dir, tots els implicats en l'educació i, de manera singular els mestres, haurien de tenir clar en què consisteix exactament educar, ja que hi ha una inèrcia de fer "el que s'ha fet sempre" i això inclou rutines molt discutibles. En la dimensió ètica, s'ha de guanyar confiança en el sistema. S'ha produït una generalització de la desconfiança dels uns amb els altres que ens aboca al desastre. Hi ha poca empatia entre les diferents parts implicades en el procés educatiu. En la dimensió social, seria important que l'escola cooperés amb l'entorn i, d'aquesta manera, recuperar el valor social del fet de l'educació, no només verbalment, sinó a través d'actes concrets per fer que l'educació sigui considerada important. Finalment, en la dimensió política, caldria poder participar en un

consens no segregacionista perquè un dels perills d'un procés educatiu impactat per l'abús tecnològic i per l'abús economicista i mercantil és la transformació de la societat en una societat d'elitismes educatius i de menysteniment de sectors vulnerables de la població, que augmentarien, encara més, la divisió de la societat.

Paral·lelament, crec que una de les vies importants de formació dels mestres hauria de ser difondre la idea de l'acció tutorial com a essencial en l'activitat del mestre. Hi ha una noció reduccionista de la tutoria que és la següent: el tutor és només aquella figura que s'encarrega d'un grup a efectes d'organització del que sigui (sortides escolars, visites de pares, etc.). No obstant, al meu parer, la tutoria és una acció profundament educadora i no ha d'estar cenyida a la tutoria formal (el meu grup és aquest i prou), sinó que cada docent és tutor de tot l'alumnat d'una escola en tot moment. L'actitud tutorial és una actitud d'educació difusa i profusa en tot moment, aquesta actitud que supera aquest tutor merament administratiu, un tutor educador a fons.

A més a més, crec que hi ha d'haver uns objectius pedagògics de rellevància especial en el paper dels mestres que enumero tot seguit:

En primer lloc, un esforç en la millora radical de la competència en el llenguatge. Vivim una crisi de la paraula per l'excés d'imatges, com deia Gadamer, i que amb l'arribada de la intel·ligència artificial existeix un perill de hackeig del llenguatge, tal i com ha denunciat Harari. Això significa que els productes lingüístics de la intel·ligència artificial, que tenen aparença de correcció però un nivell cada vegada més baix d'expressió, poden acabar degradant la competència general de la societat en matèria lingüística. I si es degrada el llenguatge, es degrada la societat. Marcia Tiburi, una filòsofa brasilera que va haver d'exiliar-se per haver criticat, en el seu moment, a Bolsonaro, va fer aquesta reflexió: "tot aquell que té un projecte feixista per a la societat intenta amb tots els seus esforços degradar el llenguatge", perquè en el llenguatge ric hi ha la possibilitat del debat ric, que és l'essència de la democràcia. En el llenguatge pobre i, sobretot, simplificat i groller, hi viu el feixisme, que és una grolleria lingüística, a més de moltes altres coses. Per tant, la competència lingüística de tot docent crec que és essencial.

Paral·lelament, cal emfatitzar valors humans i cívics, d'autonomia, de responsabilitat, que són obvis. Però també és especialment necessari iniciar un procés d'alfadigitalització, aquesta digitalització que ha desembocat en l'exaltació de la intel·ligència artificial i que ens demanarà, a tots els que tenim compromisos amb l'educació, que ens posicionem respecte l'ús de la intel·ligència artificial per tal de posar-la al nostre servei i no viceversa, que moderem els pessimismes respecte aquesta nova tecnologia i aplaquem els optimismes excessius. És a dir, hem de trobar la mida justa pel que fa a la relació amb la intel·ligència artificial.

Crec que és molt important també un replantejament de la formació científica en el seu sentit més clàssic de ciència (ciència aplicada, ciència experimental i ciència positiva), que és importantíssima, i us ho diu un que es dedica a la filosofia antiga. Perquè en la ciència positiva i experimental hi ha uns valors extraordinaris i que no es cultiven prou des d'una perspectiva històrica (de la història de la ciència). El valor de la història de la ciència per conèixer, precisament, la grandesa de la construcció científica. La ciència, actualment, s'explica com si hagués sortit com un bolet. I això no és així. La ciència ha sortit de processos seculars, on el que va fer Newton ho va poder fer gràcies al que havia fet Galileu, i el que va fer Einstein va ser possible gràcies el que havia fet Newton, etc. És "pujar cada dia sobre l'espatlla de gegants", que deia aquell.

En aquest sentit, el sentit crític de la metodologia és importantíssim, així com també ho és el sentit contextual del coneixement i, per descomptat, el pensament crític.

El pensament crític és el pensament de la llibertat i de la responsabilitat. El pensament crític no només és aquell que fa referència a la disconformitat, sinó que conté les característiques a les quals feia referència John Dewey, un dels homes més bons de la filosofia pragmatista i de la pedagogia dels segles XIX i XX. El pensament crític es basa més en criteris que en dades, ja que el criteri és una clau interpretativa, és elaborat i complex, en canvi, la dada és freda. El pensament crític té sentit processualista, sap que tota cosa humana, individual o social respon a processos. Això ja ho deia Aristòtil: coneixent l'origen de les coses, coneixes millor la seva essència. En tercer lloc, el pensament crític necessita contextualització, perquè sense context no és possible entendre el

text. El context és fonamental. I és aquí on la modestíssima intel·ligència humana guanya les màquines d'intel·ligència artificial, que no tenen ni idea del context. Finalment, el pensament crític té actitud autocorrectiva, és a dir, la permanent revisió del que faig i com ho faig.

Tot això és el que se m'acut a l'hora de dir que podríem tenir mestres excel·lents. Algú podria dir que aquesta proposta que acabo de fer és molt exigent. No obstant, crec que les coses importants s'han de fer a partir d'exigències. És impossible? No, estic convençut que tot això és possible, però depèn de la societat que, per la via democràtica del convenciment i el diàleg ho vulgui fer, ho proposi i ho doti de recursos per fer-ho bé.

Quines són les condicions per afrontar el repte? Necessitem serenitat (hem de baixar la tensió i la fatiga), diàleg, optimisme de la voluntat malgrat hi hagi pessimisme de la intel·ligència, bones polítiques, estabilitat legislativa, apel·lació molt seriosa a la responsabilitat compartida i al compromís cívic. Com diria un castís, *ni más ni menos*.

Moltes gràcies.

Joan Manuel Del Pozo

2 de desembre de 2024